

Klassisizm

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Nukdaýnazar

написано kitapcy | 21 январа, 2025

Klassisizm

EDEBI AKYMLAR

► KLASSISIZM

♣ Klassisizm näme?

Edebiýatda klassisizm akymy gadymy grek-rim medeniýetinden nusga alan taryhy nukdaýnazarly we özbaşyna estetik ugurdyr. "Gaýtadan döreýiş" diýip atlandyrylan Renessans döwründe kemala gelen bu akymyň ilkinji alamatlary Fransua Rable, Mişel de Monte ýaly ýazyjylarda, hatda Aristotelde-de görmek bolýar. Klassisizmiň düýp prinsipleri aňyrdan gelýän asylzadalyk, rasionalizm, adaptasiýalylyk, gönümellik, çäklilik, uniwersallyk, idealizm, deňagramlylyk, ölçeglilik, gzellik we owadanlykdyr. Ýagny bir eseriň klassyky hasap edilmegi üçin sanalan bu aýratynlyklaryň ählisiniň bolmagy şertdir. Gysgaça aýdylanda, klassyky eser diýip, bir stiliň iň kämil we iň göze gelüwli bahasyny alyp bilen esere aýdylýar. Klassisizm öz köklerini Renessans aritokratiýasyndan alyp gaýdýar. Bir tarapdan seredeniňde klassisizm aristokrat gatlagyň edebiýatydyr. Başgaça formalizm diýibem atlandyrylýan ýerleri bar.

Klassisizmiň aýratynlyklary barada söhbetimize geçmezden öň belli türkmen alymy Rahman Rejebowyň bu akyma beren kesgitlemesini bilelikde okalyň.

♣ Klassisizm

KLASSISIZM ~ Ýewropa edebiýatynda realistik usulyň bir görnüşi bolup, XVII asyrda Fransiýada we XVIII asyrda Russiýada formalaşýar. Klassisizm Ýewropa ýurtlarynda patyşalyk düzgüniň esasy güýç hökmünde ýurduň ähli prowinsiýalaryny birleşdirýän

döwründe, şonuň gegemoniýasy astynda milletiň we milli medeniýetiň formalaşýan döwründe, monarhiýanyň we dworýan häkim gatlagyň ideologiyasy hökmünde formalaşýar. Şonuň üçin hem klassisizmiň aýratynlygy tematiki taýdan birinji nobatda položitel gahryman hökmünde patyşalary, rysarlary we ýokary häkim gatlagyň wekillerini görkezmek hem şolaryň medeniýetini we ýaşayyş keşbini şöhlelendirmek bolupdyr. Aşaky gatlak pes gatlak hökmünde komediýa we satira eserlerinde berler eken. Umuman adamlaryň ýokary we aşaky gatlak diýlip iki topara bölünişi ýaly, çeper edebiýat hem ýokary žanr we pes žanr diýen iki görnüşe bölünipdir. Tragediýa, oda, didaktika edebiýatyň ýokary formasy hasap edilip, komediýa we satira aşaky formasy we pes görnüşi hasap edilipdir. Klassisizmiň esasy aýratynlyklaryndan biri antik edebiýata öýkünmek we şonuň kadalaryny üýtgetmän dowam etdirmek bolupdyr. Şonuň üçin hem bu ugra klassisizm diýlip at goýulýar. Klassisizm drama eserleri babatda üç birligi: hereket birligi, wagt birligi we ýer birligi prinsipine eýeripdir. Sýužet hökmany suratda bir hadysada ýaýbaňlanmaly we başga wakalar bolmaly däl. Sýužetiň esasyndaky waka hökman bir ýerden başlanyp, şol ýerde hem gutarmaly. Wakanyň dowamy çäkli bolup, ol bir gije-gündizden artyk wagt almaly däl. Şeýle-de bolsa, klassisizm özüniň teoretiki esaslary boýunça hakykat çeper eseriň materialy bolmalydyr diýip düşünişdir. Klassisizmiň häsiýetiniň esasy bir aýratynlygy: köp häsiýetleri işlejek bolman, eýsem bir häsiýeti anyk we ulaldyp işlemek gerek diýen düşünjeden ybaratdyr. Döwlet bähbidini hemme bähbitden ýokarda goýmak, sufizme garşy göreşmek we aklyly öne sürmek klassisizmiň häsiýetlendiriji taraplaryndandyr. Klassisizmiň esasy wekilleri Fransiýada Bualo, Molýer, Russiýasa Sumarkow we Heraskow dagy bolupdyr.

(Maglumat üçin seret: Rahman Rejebow "Edebiýat ylmynda degişli terminleriň sözlügi", "Türkmenistan" neşirýaty, Aşgabat-1966 ý; 90-91-nji sahypalar).

♣ Klassisizmiň aýratynlyklary

XVII asyryň ikinji ýarymynda Fransiýada ýüze çykyp başlan klassisizm öz hamyрмаýasyny gadymy grek-rim mifologiyasyndan alyp gaýdýar.

Birkemsizligi we ene dili esas edinip, "Sungat – sungat üçindir" diýen prinsipe eýeripdir. Bu stilde eser döredýänler öz şahsyýetini aýan etmekden saklanypdyrlar, has dogrusy gizläpdirliler. Eserlerini klassyky, üýtgewsiz tipler we obrazlar esasynda döredipdirler. Klassisizmde fiziki we sosial sfera esasy şert hasaplanylmaýar, çünki bular ýygy-ýygýdan üýtgäp durýar, ulanylýan dilem aýratyn dildir. Beýan edilish usuly kaşañ däl we otluklydyr. Klassisizm esasanam drama we esse žanrlarynda kämil eserleri beripdir. Drama eserlerinde "üç şertde" bolmagyna (waka-ýer-wagt) eýerilýär. (ýokarda R.Rejebowýň makalasynda aýdylşy ýaly: hereket birligi, wagt birligi we ýer birligi prinsipi – t.b.)

Esasy üns berilýän zat tema däl-de, temanyň işlenişidir. Personažlar ruhy aýratynlyklary bilenem suratlandyrylýar.

Akyla, sowukganlylyga (здравый мысль), we tebigata üns berilýär. Sýužetler gadymy grek we latyn çeşmelerinden saýlanyp alynypdyr.

♣ Dünýä edebiýatynda ýewropa klassisizmiň görnükli wekilleri:

- 1). Mişel de Monte;
- 2). Fransua Rable;
- 3). Kornell we başgalar...

♣ Gündogar edebiýatynda klassisizm

Gündogar edebiýatynyň XIV-XIX asyrlar aralygyny belli bir derejede klassisizm diýip atlandyrmak bolar. Hut Günbatarda bolşy ýaly, XIV asyrlarda Gündogarda-da edebiýat klassisizmiň ähli alamatlaryny özünde saklaýardy. Mysal üçin hamsaçylyk däbi boýunça döredilen "Hamsa" eserleri ýönekeý halk üçin düşnükli däl-di. Bu bolsa Günbataryň "Sungat – sungat üçindir" diýen aýtgysyny ýada salýar. Şeýle-de, Alyşir Nowaýyny, Fizulyny, Sagdyny, Hafyzy, Jelaleddin Rumyny, Seýit Nesimini Gündogar klassisizminiň wekilleri diýip hasaplamak bolar.

Megerem klassisizmiň däplerine eýerip döredilen iň soňky edebi eserler Döwletmämet Azadynyň eserleri bolsa gerek. Edebiýatymyzyň Magtymguly Pyragydan başlanan täze eýýamy bolsa, eýýäm klassisizmiň çäginde dörän düýbünden başgaça edebi akym hasaplamak gerek. Hatda Nurmuhammet Andalybyň dessanlary hem gündogar klassisizminiň alamatlaryny ep-esli derejede özünde saklaýar. Klassyk şahyrlarymyzyň döreden beýleki dessanlaryny hem bu kategoriýa degişli etmek bolar. Halk dessanlarymyzdan tapawutlylykda, bu dessanlaryň gahrymanlary haýsydyr bir ýurduň patyşasynyň ogly we gyzy. Sýužetler diňe ýokary gatlagyň wekilleriniň kalbynda beslän arzuw-umydyňa, söýgüsine gowuşýança görýän muşakgatlary we görgüleri dogrusynda işlenilýär.

@Kitapçy

Edebiýaty öwreniş